

УДК 323(497.115)"1974/1989"(049.32)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2022.2.pel.309-321>

Оригинални научни рад

Примљен: 25. 12. 2021.

Прихваћен: 29. 6. 2022.

Јан ПЕЛИКАН

Филозофски факултет, Карлов универзитет, Праг

pelikan.j@atlas.cz

**Први кораци ка релевантној анализи узрока и исхода
косовске кризе. Над књигом Петра Ристановића
*Косовско питање 1974–1989.****

АПСТРАКТ: Рад представља осврт на књигу Петра Ристановића *Косовско питање 1974–1989*. (Нови Сад, Београд: Прометеј, Информатика, 2019). Резултати Ристановићевог дела су стављени у контекст досадашњих сазнања о овој теми.

Кључне речи: Петар Ристановић, Србија, Косово, историографија, Срби, Албанци

Из разумљивих разлога, српско друштво се тешко носи са траумом изазваном бомбардовањем Југославије и након тога губитком Косова. Горчина која је са тим повезана била је један од главних разлога што српска историографија у протекле две деценије није успела да се на озбиљан начин позабави питањем развоја тог региона у модерном добу. Ипак, чини се да последњих година полако долази време у коме српски истраживачи почињу са проучавањем ове проблематике ослобођени јаким емоција и предрасуда. Србија ће тиме несрећни исход дуге кризе на Косову престати да посматра као националну катастрофу, везану само за недаће, перфидност великих сила,

---

* Текст је настао као резултат истраживачког пројекта бр. 21-14095S „Криза – реформа – (не)стабилност. Југословенски социјалистички систем из перспективе актера догађаја (1980–1986 /1987)“, који финансира Агенција за грантове Чешке Републике (č. 21-14095S, Krize – reforma – (ne)stabilita. Jugoslávský socialistický systém v aktérské perspektivě (1980–1986/1987)).

издају неверних савезника и незахвалност албанског становништва. Пре или касније, мораће да одустане и од супротног, подједнако неконструктивног приступа који губитак Косова види као последицу сопствене националне равнодушности, одступања од традиционалних вредности или чак непоштовања косовског мита. То ће бити прилика да потражи одговор на кључно питање које се намеће у овом контексту, а чија је суштина у потреби да се објасне разлози због којих београдске елите нису успеле да током скоро једног века већинско становништво Косова, било притисцима или пак великодушним излажењем у сусрет њиховим захтевима, чвршће вежу за Србију или Југославију. Основни предуслов за проналажење коректног одговора на ово питање и на десетине других сличних потпитања јесте, поред напуштања проживљеног националистичког начина размишљања, анализа разних до сада занемарених извора.

Репрезентативна изворна основа је једна од главних позитивних страна Ристановићеве књиге *Косовско питање 1974–1989*. Аутор је књигу засновао на анализи невероватно обимног и разноврсног спектра извора, посебно архивских докумената. Не само да се упознао са истраженим документима већ их је детаљно проучио и на њима засновао своје излагање и тумачења. Тежине оваквог истраживања могу да буду свесни само научници који су имали прилику да се упознају са изворима насталим радом савезних, републичких и покрајинских органа 70-их, али пре свега 80-их година. Сви највиши колективни партијски и државни органи који су доносили одлуке чинили су то након опсежних расправа, понекад на вишедневним заседањима, чије стенографске белешке броје хиљаде и хиљаде страна. Фондови у којима се чувају ти извори, посебно за осамдесете године, нису адекватно сређени ни пописани ни у Архиву Југославије ни у Државном архиву Србије, па историчар понекад само на основу датума може да процени шта је могло бити предмет дискусије на одређеном састанку.

Ристановић се ослања пре свега на фонд СКЈ и утицајног Савезног савета за заштиту уставног поретка при Председништву СФРЈ. Такође је пажљиво анализирао архивску грађу сличних партијских и државних органа на нивоу СР Србије. Делимично је користио и документа о деловању косовских институција. Није истраживао у косовским архивима. Према његовим сазнањима, приштинске власти често уопште нису прослеђивале руководству Србије кључна доку-

мента или су их, од краја шездесетих, у више наврата слале само на албанском.

Нужно је било и истраживање периодике. Нарочито за последње две трећине осамдесетих година прошлог века, када је надзор над штампом у СФРЈ готово нестао, дневни листови, политички часописи, али и полутаблоидне новине су веома богат извор важних информација о друштвеној и политичкој стварности Југославије. Аутор наводи да је извршио анализу одабране периодике. У потпуности је претражио све бројеве само београдског политичког недељника *НИН* и часописа српске емиграције *Наша реч*. Другу штампу скоро и да не цитира. Можда би било боље да је већи акценат стављен на српски дневни лист *Јединство* који је излазио у Приштини.

Ристановић је користио и велики број мемоарских дела. Познате су му све значајне аутобиографије које су писали актери политичког живота Југославије у последње две деценије њеног постојања. Ослањао се и на неколико необјављених мемоара и дневника. У том контексту, показала се као битна, недовршена аутобиографија дугогодишњег министра одбране и током осамдесетих високог представника СФРЈ, генерала Николе Љубичића, исто као и дневници Драгослава Марковића, једног од најутицајнијих политичара српског порекла у последњим годинама Титовог живота и у првим годинама после његове смрти.¹ С обзиром на посвећеност са којом је сакупљао изворе, изненађује то што је аутор пропустио да користи сарајевско издање превода мемоара Азема Власија,² по свему судећи најважнијег представника најмлађе генерације албанских партијских функционера са Косова и битног актера на политичкој сцени током последње декаде постојања СФРЈ. Иако Власијеви мемоари имају малу вредност у пружању података, могу да понуде слику о догађајима из седамдесетих и осамдесетих година која је присутна и у данашњој албанској јавности на Косову.

Ристановић познаје најважнију литературу на енглеском језику о савременој историји Косова. Његов приступ радовима Ноела Малколма или Миранде Викерс оправдано је критичан, при чему се

---

1 Дража Марковић је 1987. године објавио два тома дневничких записа од 1967. до 1978, у време када су такви текстови изазивали велику пажњу јавности. Његови записи су значајан извор не само за разумевање функционисања политичког система Титове федерације већ су такође верно осликали свакодневицу високо позиционираног партијског и државног функционера. Dragoslav Marković, *Život i politika 1967–1978*, (Beograd: Rad, 1987).

2 Azem Vllasi, *Kosovo, početak raspada*, (Sarajevo: Šahinpašić, 2016).

није ограничио на констатацију да они нису видели ниједан југословенски архивски документ о савременом развоју Косова, већ је њиховим нетачним подацима и тумачењима супротставио релевантан документа. Одговарајућа продукција немачке, француске или албанске провенијенције остала је недоступна Ристановићу вероватно због језичке баријере. Међутим, регистровао је монографију Вацлава Штјепанека.³

Због непознавања језика аутор није могао да користи секундарну литературу писану на албанском језику, објављене изворе, нити је, како је већ споменуто, истраживао у косовским архивима. Ова чињеница свакако представља одређени хендикеп. Ристановић је био принуђен да многе аспекте косовске стварности сагледава само кроз српско-хрватску писану, углавном званичну документацију, због чега су пре свега промишљања о свакодневици већинског, тј. албанског дела друштва на Косову или опажања о активностима албанских нелегалних група и организација презентована површно. Ипак, с обзиром на раније наведено и на изузетно низак ниво научног знања о теми којом се књига бави, непознавање албанских докумената није велики недостатак. Ристановић је користио обиље докумената, па би коришћење сличног квантитета других архивских извора и штампе могло представљати озбиљну препреку за завршетак књиге. Будући истраживачи, који знају албански и српски језик, моћи ће да се ослоне на резултате Ристановићевог истраживања и да даље унапреде научна сазнања о политичком и друштвеном развоју Косова у последњој етапи социјалистичке Југославије.

Ауторов допринос овој теми још више добија на значају када читалац открије малу биографску белешку на последњим страницама књиге, између списка скраћеница и ауторове захвалности неколицини донатора који су помогли издавање монографије. Ристановић је књигу објавио као млад истраживач који је запослен у регионалном истраживачком центру, основаном у једној од српских енклава на северу Косова. Основу монографије чинила је његова успешно одбрањена докторска дисертација „Српска интелектуална елита и косовско питање 1974–1989“. Релативна младост аутора, кратак професионални ангажман у институцији за коју је мало вероватно да може да обезбеди одговарајуће услове за истраживање ширих, практично свеобухватних југословенских проблема и готово сигурно без могућ-

3 Václav Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*, (Brno: Masarykova univerzita, 2011).

ности за истраживачке боравке у иностранству – дају још више на значају Ристановићевој марљивости и ерудицији.

Већ споменута ширина хеуристичке основе, а са тим повезано и познавање одговарајућих политичких, економских и друштвених околности, пружила је Ристановићу прилику да преиспита досадашњи приступ српске историографије Косову и понуди ново тумачење кључних питања. Аутор је за тако нешто имао пуно право, за разлику од неколико српских публициста или пак сумњивих јавних активиста, који су нешто слично покушавали иако нису били упознати ни са делом материјала које је Ристановић за своју монографију сакупио. Међутим, он ту прилику није искористио. С обзиром на атмосферу која преовладава у српској историјској заједници, али и у целом друштву, нешто такво би могао остварити врло тешко. Објавио је монографију која представља значајан допринос познавању савремене историје Косова, Србије и Југославије. Његова књига, ипак, није донела револуционарне промене координата будућих истраживања споменутих проблема.

Један од разлога лежи у изабраном хронолошком оквиру и форми излагања. Аутор није објавио књигу која би имала прецизно установљена тематска и хронолошка ограничења и која би понудила, са једне стране, солидно и прегледно излагање неких важних делова косовског питања, а с друге стране објашњење општијих проблема везаних за њега. Уместо тога, Ристановић је покушао да створи синтетичко дело свеобухватно посвећено целом проблему у периоду од деценију и по, па и више, који је био испуњен или, боље речено, препуњен битним догађајима и револуционарним прекретницама. Не знамо да ли је до ове одлуке дошао сам или је то учинио на иницијативу издавача или рецензената који су сматрали да ће оваква књига лакше пронаћи пут ка читаоцима.⁴ Међутим, ова одлука није допринела квалитету монографије. Када се узме у обзир већ споменути скромни ниво научног знања изучаване проблематике, аутор неке проблеме и контексте само оцртава, док друге потпуно игнорише. Неке појаве и процесе описује, али прећутно одустаје од њихове анализе или интерпретације. Поврх свега, међу собом се веома разликују угао посматрања из ког прати развој косовског питања и проблема којима је посвећен у појединим временским оквирима.

4 О српском тржишту књига, култури књиге у Србији и актуелним друштвено-културним приликама у овој земљи, сведочи податак да је Ристановићева књига објављена у 500 примерака.

Ово се, између осталог, односи на многе озбиљне, веома компликоване процесе кроз које косовско друштво пролази у овом периоду (нпр. модернизација, с једне стране, а са друге, ауторово више пута истакнуто, али у документима недовољно присутно очување традиционалног аграрног друштва или реалан однос косовске елите према албанском илегалном покрету).

Хронолошко омеђивање теме се може сматрати прилично контроверзним. Крајња граница, пролеће 1989, које се поклапа са краткорочним тријумфом Слободана Милошевића и смањењем аутономије Косова, логична је и тачна. Међутим, проблематичан је избор 1974. којом Ристановић почиње рад. Иако је те године усвојен нови југословенски устав, који је у многоме *de facto* трансформисао савезну државу у конфедерацију, уставне промене нису суштински промениле положај Косова и његов унутрашњи развој. Широку аутономију, која је резултирала Косовом као пуноправним чланом федерације, приштинско руководство је постигло на прелазу из 60-их у 70-те. Том логиком је аутор као почетну могао да узме 1969, када се, после демонстрација у јесен претходне године, ситуација на Косову стабилизовала и када почиње етапа његовог развоја дуга више од деценије, која се завршила на пролеће 1981. таласом масовнијих и врло опасних јавних протеста. Ипак, много боље би било излагање започети управо споменутим демонстрацијама или нешто мање од годину пре тога са Титовом смрћу, која је симболички, али и реално, означила почетак последње етапе развоја југословенске федерације.

Укључивање у књигу два поглавља у којима аутор упознаје читаоце са главним обележјима југословенског развоја у изабраном периоду сматрамо не баш срећном одлуком. Вероватно се радило о жељи Ристановића да тему анализира у ширем оквиру, али у томе није сасвим успео. У овим поглављима он у великој мери понавља познате чињенице, као и неке упрошћене или чак потпуно нетачне интерпретативне клишее. Истовремено, не разјашњава довољно читаоцу везу између ових општијих проблема и процеса и косовског питања. Било би много боље када би, уместо општих поглавља, само излагање проширио дешавањима на Косову, којима међутим недостаје неопходни контекст.

Настојање да се косовска стварност прикаже свеобухватно огледа се и у поглављима посвећеним умешаности Хоџине Албаније у косовско питање и утицају албанске емиграције у западним земљама на дешавања у СФРЈ. Ови делови књиге су писани зналачки, са-

држе релевантне податке, мада могу да буду и обмањујући за слабо информисаног читаоца. У њима Ристановић очигледно несвесно понавља алиби тумачење које су користиле југословенске власти у вези са дешавањима на Косову а потом, на прелазу из 80-их у 90-те, и српско руководство.⁵ У настојању да скрене пажњу са стварних узрока растућих тензија у покрајини и од сопствене (у многим погледима објективне) неспособности да се са њима избори, држава је прецењивала друге разлоге, који су у стварности играли другоразредну или трећеразредну улогу.

У књизи се постепено мења начин, а посебно тематски обим тумачења. Поглавља посвећена догађајима до 1982. покушавају да покрију све видове косовског питања. Након тога се нивои анализе нагло и без објашњења смањују, а аутор се фокусира на само два, мада у том тренутку кључна, аспекта косовског питања. Један од њих је активирање српске мањине на Косову, чији се број смањивао не само у релативном већ и у апсолутном броју због нижег наталитета и миграција у друге делове СФРЈ. Спонтани настанак таквог покрета био је повезан са незадовољством припадника словенских мањина у покрајини које су изазвале албанске демонстрације 1981. и све већи страх од даљег погоршања међунационалних односа. Неформални лидери овог покрета, који су деловали ван структура власти, искористили су постепено слабљење ауторитарног режима и настојали да изнуде промене стања које је владало на Косову после 1966. године. Ристановић с правом истиче да је покрету косовских Срба умногоме помогло рушење баријера које су до тада ограничавале медије. Репортаже о тешкој ситуацији на Косову и драматски усмеравано извештавање о стварној или пак измишљеној неправди према припадницима словенских мањина брзо су ка тим проблемима привукли пажњу јавности. То интересовање се још више појачало када су српски активисти са Косова почели своје циљеве да исказују демонстрацијама у Београду. Руководство Југославије, а посебно Србије, није могло, као након демонстрација 1968. и спољне стабилизације ситуације на Косову, да игнорише поделе које су се у јужној покрајини Србије још више појачавале.

---

5 Поглавље о албанским организацијама у западној Европи је карактеристично названо „Албанска екстремистичка емиграција и косовско питање 1974–1981“. Термин „екстремистичка емиграција“, иако су поједине албанске групе у егзилу избегавале насилне активности, редовно је коришћен у информацијама југословенске тајне службе за политичко руководство државе.

Завршни део Ристановићевог рада је посвећен приступу београдског (више српског него југословенског) руководства Косову, који се мењао унутрашњим споровима међу његовим кључним члановима, као и ставу српске, и даље неформалне опозиције ка тим проблемима. Ова поглавља, која обухватају отприлике период 1985–1988, писана су са високом стручношћу, познавањем материје и стилски су најбоље написана. Јасно се показало, да се у таквој проблематици Ристановић веома искусно оријентише. У суштини не осећа се као недостатак што је у овом поглављу, али и у целој другој половини књиге, Ристановић избегао детаљнију анализу неких других важних процеса и феномена косовске кризе, посебно оних који су били везани за албанску средину.

Монографија нема закључак. Не бисмо ни на који начин замарили аутору да је своје оцене и објашњења директно унео у поједина поглавља или тематске пасусе. Он то понекад ради. Нека од његових запажања су тачна, друга чак врло умесна. Много пута, међутим, чак и на местима где би то било веома потребно, избегава вредновање или понавља (парафразира) интерпретативне клишеје који су остали дуготрајно сачувани у српском новинарском и историографском дискурсу.

Једна од првих ствари коју позитивно оцењујемо јесте запажање да је српска опозиција 80-их дуго избегавала да коментарише дешавања на Косову, углавном зато што су њени ставови о том питању умногоме били у складу са ставовима српског партијског врха. Аутор је тачно и неколико пута јасно упозорио да је у поређењу са косовским Албанцима статус припадника овог народа у Македонији био неупоредиво лошији, посебно током 80-их, и да македонске власти нису оклевале у њиховој отвореној дискриминацији. Можемо се сложити и са тезом аутора да се у концепцијском смислу и програмским идејама почетком друге половине 80-их приступ косовском питању Ивана Стамболића и Слободана Милошевића, две кључне личности тадашњег српског руководства, није битно разликовао. Разлике су се тичале само метода за постизање циљева. Ипак, није могуће рећи да ли би Стамболић, као тадашњи Милошевићев неуспешни политички супарник, дозволио да после неколико година ситуација оде толико далеко да се суочи са насилним отпором албанског становништва. Ристановић понавља и познату тезу да се Милошевић дуго, све до пролећа 1987. године, није интересовао за дешавања на Косову и да се о томе није изјашњавао. Према неким документима, међу-

тим, почетком новембра 1986. будући ауторитарни владар Србије, на интерном састанку највиших државних и партијских функционера, наступио је у том погледу веома радикално и непрестано захтевао снажну акцију против албанских сепаратиста.⁶

Аутор једва да прави разлику међу албанским партијским функционерима. У једном од уводних поглавља тврди да су скоро сви припадници најужег косовског руководства припадали тзв. Ђаковичкој групи, названој по једном од локалних центара западног дела Косова, из кога су потекли. Истиче да их је повезивала мрежа родбинских, породичних и комшијских веза. Међутим, њихов приступ свакодневной политичкој делатности или виђење кључних проблема везаних за питање постојања и будућности Косова, његов положај у југословенској федерацији или односе са Албанијом, не приближава читаоцу. Задовољава се тврдњом да је њихов главни циљ био да покрајинске власти добију што више надлежности и да обезбеде повлашћен положај за Албанце. Веће симпатије према Југославији или Србији које се уочавају у деловању неколико других албанских званичника (нпр. Синан Хасани, Кољ Широка) аутор приписује, опет очигледно врло упрошћено, њиховим родбинским везама са српском средином. И површна критика српских комунистичких политичара у косовском руководству такође се може оценити као шематска. Ристановић им у сваком случају приписује мали утицај и себичне личне циљеве. На основу материјала које је аутор користио спорадично видимо директно помињање концепцијских разлика међу покрајинским руководиоцима. Верујемо да је аутор могао бар да покрене ово питање и упозори читаоца да ће се тек на основу даљих истраживања моћи утврдити, или бар проценити, какав је био однос појединих албанских функционера СКЈ према циљевима и намерама радикалних струја албанског националног покрета, али такође и према перспективама даљег развитка југословенске федерације и положаја Косова и Албанаца у њој.

Могли бисмо изнети још сличних критичких запажања. Аутор не размишља о томе зашто је и 70-их велики број косовских Албанаца наставио да гледа са надом у Албанију, без обзира на њене нимало једноставне унутрашње прилике које је створио Енвер Хоџа. Не покушава да одгонетне зашто је већина илегалних група и организација које су се формирале у југословенском албанском друштву од 60-их

6 Архив Југославије, фонд 803, Председништво СФРЈ, к. 439, Стенограм интерног састанка, 6. 11. 1986.

узимала за узор аутентични стаљински модел режима Енвера Хоџе. Да ли је то био само заслепљујући албански Пијемонт или су на ову бизарну везу утицали и огромно сиромаштво и велики друштвени диспаритети на Косову, коме је у том погледу аскетски социјализам у Албанији могао да буде привлачна алтернатива?

Аутор такође тврди да су се после балканских ратова на Косову смењивали периоди српске и албанске доминације. Период италијанске и немачке окупације Косова током Другог светског рата, а затим и време после 1966. сматра за етапе албанске надмоћи. У основи се ради о исправном тврђењу, међутим, без ближих објашњења везаних за степен доминације, њене облике и утицај на косовску свакодневицу, представља поприлично нејасну и обмањујућу констатацију. Неупућени читалац неће схватити, на пример, да се од 1948. до 1958, па и до 1966. године, радило о раздобљу када је једна од последица српске доминације био строг, чак и бруталан полицијски надзор над већинским становништвом, као и напредовање Срба у многим областима јавног живота. После 1966. године полицијски надзор је знатно ослабио и не може се рећи да је српска мањина програмски дискриминисана од стране државних органа. Истовремено, неформални притисак већинских Албанаца на словенску мањину је несумњиво повећан. Познати су нам његови облици, али је његов обим и интензитет још тешко одредити.

Међу тезама које су дуго присутне у српском гледању на развој Косова, а које Ристановић усваја, налази се и тврдња о назадовању које је покрајина доживела седамдесетих под вођством локалних албанских званичника, који су тада били мање контролисани од државног центра. Аутор истиче да је у то време опет сачуван патријархални карактер албанског друштва. Та констатација се може односити на друштвено-економске прилике на селу, али свакако не и на млађи, образованији део градског становништва, чији је културни и цивилизацијски ниво у то време, несумњиво, иако неприметно, растао. Сама чињеница да се савремени национални покрет косовских Албанаца у то време убрзано развијао указује на почетак процеса модернизације. Формиран је слој фабричких радника који су касније изашли на јавну сцену као једна од покретачких снага албанског националног покрета у активном отпору против Милошевићевих настојања да ограничи самосталност покрајине. Ојачала је и интелигенција, коју је за разлику од ранијих времена, када су били искључиво присутни академски грађани хуманистичких дисциплина,

чинио овог пута и већи број лекара и припадника техничких струка. Резултати те модернизације су постали видљиви како током пасивног отпора косовских Албанаца у првој половини 90-их тако и током наредних национално-ослободилачких ратова. Ово не мења чињеница да је број случајева крвне освете на Косову привремено порастао као резултат смањења полицијског надзора 70-их и да висока стопа фертилитета албанске популације још није почела да опада. На крају крајева, као што данас знамо, управо су процеси модернизације који су се одвијали у албанском друштву на Косову од касних 50-их довели до брзог пада наталитета у покрајини крајем 20. века.

Ристановић је више пута сугерисао да су проблеми на Косову у знатној мери узроковани великим смањењем утицаја српског руководства на оно што се дешавало у покрајини од 1966. године. Ова тврдња је неутемељена. Поставља се питање како би иначе српски врх могао да контролише или усмерава догађаје на Косову? Са каквим проблемима би се могли суочити, како би убрзали економски развој, како би елиминисали радикализовани спонтани национални покрет албанске већине? Милошевић је, када је успео да драстично смањи косовску аутономију, наишао у том региону на демонстрације, протесте и широки пасивни отпор, са којим није знао како да поступа. Као што смо већ навели, Ристановић је више пута подсећао да македонске власти нису оклевале да веома оштро, чак и немилосрдно интервенишу против манифестација националне еманципације Албанаца у тој републици. Међутим, саживот са овом етничком групом током распада СФРЈ у Македонији није био ништа другачији од природе односа између Албанаца и Срба на Косову.

На почетку књиге, у веома елегантно и прегледно писаном уводу, Петар Ристановић напомиње да је косовски проблем у 20. веку опстао као нерешен реликт комплекса проблема који су век раније чинили источно питање. Међутим, не разрађује и не појашњава ову тезу, иако би разматрања о њој могла да нас доведу до разумевања косовског питања. Историјско искуство после 1945. показује да је стабилизација односа на Косову била нерешив задатак и за Србију и за Југославију. Ни репресија ни подршка најширој могућој модернизацији нису могли да убеду или натерају већинско становништво да прихвати границе створене 1913. и поделу албанског етничког простора. Ово искуство је слично оном са којим су се суочиле метрополе током колапса колонијалних империја. Алжир није постао француски департман, иако би тиме његова модернизација арапској већи-

ни донела много бржи економски и цивилизацијски успон него што га доживљава у независној држави. Да су Зеленортска острва остала прекоморска територија Португалије, њихов развој би свакако био бржи. Могли бисмо још дуго да наставимо са примерима.

Свесни смо да, као страни истраживачи, можемо да размишљамо о овом питању из шире перспективе него српски историчари. Ипак, мислимо да ће се о овим проблемима кад тад почети расправљати и унутар српске историјске заједнице. Ристановићева зналачка монографија је важан корак у том правцу.

Резиме

Књига Петра Ристановића *Косовско питање 1974–1989*. зналачка је монографија која ће бити важан корак у научном објашњењу косовског питања. Она битно проширује досадашња научна сазнања о тој теми. Настала је на веома богатој архивској грађи и литератури. У есеју су изнета запажања о њеном хронолошком опсегу, методолошким изазовима, структури, те главним ауторовим закључцима и тезама.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije. Fond 803, Predsedništvo SFRJ.
- Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje 1974–1989*. Novi Sad, Beograd: Prometej, Informatika, 2019 (Cyrillic)
- Marković, Dragoslav. *Život i politika 1967–1978*. Beograd: Rad, 1987.
- Vllasi, Azem. *Kosovo, početak raspada*. Sarajevo: Šahinpašić, 2016.
- Štěpánek, Václav. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.

SUMMARY

Jan Pelikan

THE FIRST STEPS TOWARDS A RELEVANT ANALYSIS OF THE CAUSES AND OUTCOMES OF THE KOSOVO CRISIS. OVER THE BOOK BY PETAR RISTANOVIĆ, *KOSOVSKO PITANJE 1974–1989*.

ABSTRACT: The paper presents a review of the book by Petar Ristanović, *Kosovsko pitanje 1974–1989* (The Kosovo Question 1974–1989). The results of Ristanović's work are placed in the context of previous knowledge on this topic.

KEYWORDS: Petar Ristanović, Serbia, Kosovo, historiography, Serbs, Albanians

Petar Ristanović's book *Kosovsko pitanje 1974–1989* is a learned monograph that will mark an important step in the scholarly explanation of the Kosovo issue. It significantly expands the previous scholarly knowledge on that topic. It was written on very rich archival material and literature. This essay offers observations about its chronological scope, methodological challenges, structure, and the author's main conclusions and theses.